

ประติมานวิทยาของพระศรีอาริยเมตไตรย

จากอินเดียสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้

อาจารย์ ดร. จิรุตสา กษาวิระ*

เมตไตรย - อนาคตพุทธเจ้า เป็นที่รู้จักของชาวพุทธตั้งแต่ช่วงต้นประวัติศาสตร์พุทธศาสนา ปัจจุบันพระองค์ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต รอเวลาที่จะเสด็จมาอุบัติในโลกมนุษย์ ในฐานะพระพุทธเจ้าในอนาคต หลังจากศาสนาของพระพุทธเจ้าศากยมุนี มีอายุครบ 5,000 ปี

ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอาริยเมตไตรย หรือที่ชาวไทยรู้จักกันในนามว่า “พระศรีอาริย์” นั้น เป็นที่นิยมมากในอินเดียตั้งแต่ช่วงต้นพุทธกาล โดยชาวพุทธเชื่อว่าในสมัยของพระศรีอาริย์ โลกมนุษย์จะเป็นยุคทอง มีแต่ความสุข ความเสมอภาค และความอุดมสมบูรณ์ ซึ่งทุกคนปรารถนาที่จะมาเกิดใหม่ในยุคนี้ แต่การที่จะได้มาเกิดใหม่เพื่อพบพระศรีอาริย์นั้น จำเป็นต้องปฏิบัติธรรมะ ในด้านรูปเคารพของพระศรีอาริย์ เริ่มปรากฏครั้งแรกในช่วงระยะเวลาเดียวกับกำเนิดพระพุทธรูปในสมัยกุษาณะโดยสกุลช่าง มถุรา และคันธาระ จากอินเดีย ความเชื่อนี้ได้แพร่กระจายไปในประเทศต่างๆที่ได้รับอิทธิพลอินเดีย เช่นในเอเชียกลาง, เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ แต่รูปแบบของความเชื่อ และลักษณะของรูปเคารพในแต่ละประเทศจะแตกต่างกันไป จึงเป็นสิ่งที่น่าสนใจที่จะศึกษา ถึงคติความเชื่อ และรูปแบบของรูปเคารพของพระศรีอาริย์ในแต่ละประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

กำเนิดของลัทธิ ในความนึกคิดของชาวพุทธโดยทั่วไป พระโพธิสัตว์ คือบุคคลที่ได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า สำหรับพุทธศาสนมหายาน พระโพธิสัตว์คือ ผู้ที่สามารถจะบรรลุโพธิญาณได้ แต่ยังไม่ประสงค์จะไปสู่นิพพานก่อนที่จะช่วยเหลือสัตว์โลกให้หลุดพ้น ดังนั้นโพธิสัตว์จึงเป็นเสมือนผู้ที่เชื่อมโยงระหว่างฆราวาส และพระพุทธเจ้า แนวคิดเกี่ยวกับโพธิสัตว์ ปรากฏมาแล้วตั้งแต่ในพุทธศาสนาดั้งเดิมคือ สทวิระ ดังที่ได้ปรากฏ

* อาจารย์ประจำภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ในเรื่องราวของ ชาคกและอวทาน ในศาสนาพุทธนิกายเถรวาท พระโพธิสัตว์หมายถึง อดีตชาติต่างๆของพระพุทธองค์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า เนื่องจากทางที่จะไปสู่นิพพาน นั้นยาวนาน ไม่สามารถที่จะผ่านพ้นไปได้ด้วยการเกิดเพียงครั้งเดียว บารมีทั้ง 10 อันเป็นภาระสำคัญของพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์นั้น มิใช่เรื่องง่ายที่จะบรรลุถึง พระโพธิสัตว์จำเป็นที่จะต้องข้ามผ่านช่วงเวลาที่ยาวนาน นั่นคือ ต้องเกิดใหม่หลายครั้งก่อนที่จะทำงานชิ้นนี้ให้ลุล่วงไปได้ แนวคิดเกี่ยวกับโพธิสัตว์ ได้รับการพัฒนาโดยชาวพุทธนิกาย สรรวาสติวาท ก่อนที่จะได้รับการปรุงแต่งโดยมหายาน ซึ่งได้นำแนวคิดนี้ไปเผยแพร่

ลัทธิการบูชาพระเมตไตรยะ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อในเรื่อง “พระผู้จะมาโปรด” ที่มีอยู่ในหลายศาสนานั้น ส่วนใหญ่เชื่อกันว่าได้รับอิทธิพลมาจาก “มิถระ (Mithra) – พระผู้จะมาโปรด” ของอิหร่าน หรือ เปอร์เซีย (อันเป็นศาสนาที่มีความเป็นมาเก่าแก่) รวมถึงความคล้ายคลึงกันของชื่อ มิถระ – ผู้ไม่เคยแพ้ (Invictus) และไมตรียะ – อหิตะ แต่ถ้าเราจะพิจารณาว่าแนวคิดเกี่ยวกับ “พระผู้จะมาโปรด หรือ พระผู้ที่จะมาในอนาคต” เป็นแนวคิดที่จำเป็นของทุกศาสนา เพื่อที่จะแสดงให้เห็นว่าศาสนาจะคงอยู่ตลอดไปยาวนาน ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอริย์ ก็ไม่จำเป็นต้องได้รับอิทธิพลจากศาสนาดั้งเดิมของเปอร์เซีย

ชื่อ “เมตไตรยะ” มาจากรากศัพท์ภาษาสันสกฤตว่า ไมตรี ซึ่งหมายถึงความกรุณา ซึ่งพระศรีอริย์ก็ทรงมีคุณสมบัติดังกล่าว แต่ M. Fussman เชื่อว่าความคล้ายคลึงกันของชื่อดังกล่าวเป็นเรื่องบังเอิญ (เราจะเห็นได้ว่า พระเมตไตรยะ ที่เป็นศิษย์ของพระพุทธองค์ ก็มีอีกชื่อหนึ่งว่า “อหิตะ” และจะเปลี่ยนเป็นเมตไตรยะ เมื่อตรัสรู้แล้ว)

คัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เราสามารถแบ่งคัมภีร์ที่กล่าวถึงเมตไตรยะออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

1. คัมภีร์ที่เกี่ยวข้องกับประติมานวิทยาของพระศรีอริย์ : เป็นคัมภีร์ในพุทธศาสนา มหายาน และมีจำนวนไม่มากนัก ตัวอย่างเช่น สารณมาลา ซึ่งมี เพียง 2-3 สารณะเท่านั้นที่กล่าวถึง ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระศรีอริย์ในฐานะเทพสำคัญ และอีกจำนวนเล็กน้อยที่กล่าวถึงพระองค์ในฐานะเทพชั้นรอง

2. คัมภีร์ที่มีเนื้อหากล่าวถึงพระศรีอริย์อย่างแท้จริง แบ่งออกเป็น

ก) คัมภีร์ภาษาบาลี

คัมภีร์ ภาษาบาลีที่เก่าที่สุดที่กล่าวถึง ชื่อ “อหิตะ” ผู้ซึ่งจะเป็นพระศรีอริย์ในอนาคต คือ ปรยาน วักกะ (Parayana Vagga) คัมภีร์นี้กล่าวถึง อหิตะ ว่าเป็นศิษย์ 1 ใน 16 คนของพราหมณ์ บาวรี ซึ่งได้เดินทางไปพบพระพุทธองค์ เพื่อถามคำถามตามคำสั่งของ

บาวรี นอกจากนี้ ก็มีคัมภีร์จักกวัตติสัณหาสูตร (Cakkavattisīhanātha Sutta) อันเป็นที่รู้จักกันทั่วไปเช่นกันในบรรดาคัมภีร์ของเถรวาท แต่คัมภีร์ภาษาบาลี ที่มีชื่อเสียงที่สุดที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์ คือกลุ่มที่มีชื่อว่า “ อนาคตวงศ์ ” ซึ่งได้แก่ อนาคตวงศ์ (Anāgata vamsa) ของกัศสปเถระ แห่งอินเดียเหนือ ที่แต่งขึ้นราวพุทธศตวรรษที่ 16 คัมภีร์นี้ซึ่งประกอบด้วยบทกวี 142 บท บรรยายถึงโลกในช่วงที่พระศรีอาริย์ปกครองเมืองเกตุมาลี เมื่อชีวิตมนุษย์ยืนยาว ถึง 80,000 ปี ว่าทุกคนจะมีความสุข มีแต่ความสุขและจะไม่รู้จักความออดอยาก ที่ประตูเมืองทั้งสี่ จะมีคันกลดพญักษ์ ซึ่งมนุษย์จะขอสิ่งที่พึงประสงค์ได้ตามต้องการ ในตอนจบ คัมภีร์กล่าวถึง สิ่งที่มนุษย์ต้องทำถ้าต้องการพบพระศรีอาริย์ แม้ว่าคัมภีร์นี้จะกล่าวถึงเรื่องราวโดยละเอียดของเมตไตรยะ แต่ในตอนท้าย จะระบุชื่อ อนาคตพุทธรวม 10 องค์ (เริ่มจากเมตไตรยะ) แต่ไม่มีรายละเอียด

ในทางตรงกันข้าม คัมภีร์ อีก 2 เล่มคือ ทสโพบิณฑิตตูปติกา (Dasabodhisattuppatti katha) และ ทสโพบิณฑิตตอุเทศ (Dasabodhisatta Uddesa) ซึ่งคงมีต้นกำเนิดมาจากแหล่งข้อมูลเดียวกัน กลับเล่าเรื่องอนาคตพุทธทั้ง 10 องค์ คัมภีร์ทั้งสองนี้ เป็นคัมภีร์ที่แพร่หลายทั่วไปในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นเดียวกับในศรีลังกา สำหรับประเทศไทยนั้น เราได้พบร่องรอยของคัมภีร์นี้ตั้งแต่สมัยสุโขทัย (พุทธศตวรรษ ที่ 19) ส่วนในดินแดนล้านนา เรายังได้พบคัมภีร์อื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์อีก ดังเช่น เมตเตยยสูตร (Metteyya Sutta) และ เมตเตยวาม (Metteyya Vamsa) ซึ่งสัมพันธ์กับ สมณคฤทกะ (Samantabuddhaka) และ อมตรสธารา (Amatarasadhara) ตามลำดับ คัมภีร์ทั้งสองนี้ เป็นอรรถกถาของคัมภีร์อนาคตวงศ์ อย่างไรก็ตาม ถ้าเราเปรียบเทียบ คัมภีร์ภาษาบาลีเหล่านี้กับคัมภีร์ภาษาสันสกฤต ซึ่งมีอายุเก่ากว่า และมีระเบียบกว่า จะเห็นได้ว่า คัมภีร์ภาษาบาลีค่อนข้างสับสน เพราะเหตุนี้เราจึงคิดว่าคัมภีร์ภาษาบาลี เรียบเรียงขึ้นจาก คัมภีร์ภาษาสันสกฤต

ข) คัมภีร์ภาษาสันสกฤต

คัมภีร์ที่พบในเอเชียกลางที่เกี่ยวข้องกับพระศรีอาริย์ ซึ่งชี้ให้เห็นว่าพระศรีอาริย์-เมตไตรยะเป็นที่นิยมทั่วไป ได้แก่ คัมภีร์ไมตรียาวากรณ์ (Maitreyavyākaraṇa) ภาษาสันสกฤต ที่เป็นของลัทธิสรวาสติวาท ได้รับการแปลเป็นภาษาจีนหลายครั้ง ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 10 เป็นต้นมา คัมภีร์นี้เล่าเรื่องของพระเมตไตรยะ ที่เมืองเกตุมาลี

คัมภีร์ไมตรียาวาณ-วากรณ์ (Maitreyāvadāna-vyākaraṇa) เรียบเรียงขึ้นโดยลัทธิไวภิกขิก ของนิกายสรวาสติวาท ระหว่างพุทธศตวรรษที่ 13 และ 14 คัมภีร์อีกเล่มหนึ่ง

ซึ่งพบในเอเชียกลางชื่อ ไมตรียสมิตี-นาฏกะ (Maitreyasāmiti-nāṭaka) เป็นบทละคร ซึ่งเราได้พบหลายภาษา เช่น โตขเรียน (Tokharian), อุยกูร์ (Ouigour) และ โขตาน (khotan) สำหรับสำนวนภาษาโขตานนั้น แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงอิทธิพลมหายาน ต่างจากอีก 2 ภาษา ซึ่งเป็นของพวกลัทธิไวภาณิก แห่งนิกายสรรวาสติวาท

นอกจากนี้ยังมีอีกคัมภีร์หนึ่งคือ สูตรแห่งการใคร่ครวญของโพธิสัตว์เมตไตรยะ ผู้ขึ้นไปประสูติในสวรรค์ชั้นดุสิต (Sūtra de la contemplation du Bodhisatva Maitreya monte naitre au ciel Tusita) ซึ่งมีลักษณะของคัมภีร์มหายาน คัมภีร์นี้เล่าเรื่องของพระศรีอาริย์ เมื่อพระองค์ประทับอยู่ในสวรรค์ชั้นดุสิต ในขณะที่ไมตรียวชากรณ์ เล่าเรื่องของพระองค์ในช่วงที่พระองค์จะเสด็จลงมาสู่โลกมนุษย์ สันนิษฐานว่าคัมภีร์ทั้ง 2 เล่มนี้เป็น พื้นฐาน (ต้นฉบับ) ของคัมภีร์อื่นๆ แม้แต่ในภาษาบาลี

ค) คัมภีร์ซึ่งกล่าวถึงพระศรีอาริย์

มีทั้งคัมภีร์เถรวาทและมหายาน ตัวอย่างเช่น ภาษาบาลี ได้แก่ คัมภีร์พุทธวงศ์, คัมภีร์มหาวงศ์, รสวาหิณี; ภาษาสันสกฤต ได้แก่ คัมภีร์มหาวิสดู, อวตังสกะ, อวทาน-สตะกะ, ทิวาวทาน, ลลิตวิสตะระ, สัทธรรมปุณฑริกะ และโยคอาจารย์ภูมิ

จากการศึกษาคัมภีร์ทั้ง 3 ประเภทนี้ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเชื่อในเมตไตรยะ เป็นที่นิยมอย่างยิ่งในเอเชียกลาง ตั้งแต่ก่อนพุทธศตวรรษที่ 10 และส่วนใหญ่เป็นของนิกายสรรวาสติวาท เราไม่สามารถปฏิเสธได้ ถึงบทบาทของนิกายสรรวาสติวาท ต่อความแพร่หลายของความเชื่อในไมตรียะ ซึ่งต่อมาบทบาทนี้จะเป็นของลัทธิโยคจารย์ ซึ่งสามารถยืนยันได้จากหลักฐานทางโบราณคดี

ประติมานวิทยาของพระศรีอาริย์เมตไตรยะ

สันนิษฐานกันว่ารูปเคารพเมตไตรยะได้ปรากฏแล้วในศิลปะอินเดียโบราณในรูปของสัญลักษณ์ นั่นคือต้นนาคเกสร ที่สลักอยู่บนโตรณะ (ประตูทางเข้า) ของสถูป สาธุจี ซึ่ง ณ ที่นี้ สัญลักษณ์ของอดีตพุทธเจ้าและพระพุทธเจ้าในอนาคต ถูกแทนด้วยภาพของต้นไม้ในรูปแบบต่างๆกัน

นอกจากนี้ ยังมีข้อสันนิษฐานว่า สถูปที่ประกอบด้วยเสา 5 ต้น ในศิลปะอมราวดี แสดงสัญลักษณ์ที่หมายถึงพระพุทธรูป 5 พระองค์แห่งกัปปัจจุบัน นั่นคือกุกุสันธะ,

โกนาคม, กัสสป, โคตมะ และเมตไตรยะ ในรูปเคารพที่เป็นมนุษย์ เมตไตรยะจะเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยกุษาณะ ในศิลปะคันธาระ และมถุรา

สมัยกุษาณะ รูปเคารพเมตไตรยะที่เก่าที่สุดในศิลปะมถุรารูปหนึ่งกำหนดอายุได้จากจารึกว่า อยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นรูปเคารพจาก อหิจฉัตตระ (Ahichchatttra) รูปเคารพเมตไตรยะในสมัยนี้ แสดงลักษณะผสมผสานระหว่างพระพุทธรูปนั่นคือ พระเกศาขมวด, มี อูรณา และทรงจีวร กับลักษณะของพระโพธิสัตว์ คือ เครื่องประดับ, หมอน้ำ, และอักษ-
มาลา รูปเคารพของเมตไตรยะในสมัยนี้ทั้งที่อยู่ในท่าประทับนั่งและยืน มักจะทำปางประทานอภัยด้วยพระหัตถ์ขวา ขณะที่พระหัตถ์ซ้าย ถือหมอน้ำ

จากจารึกหลายชิ้นที่ปรากฏบนพระพุทธรูป หรือรูปเคารพพระโพธิสัตว์ เราอาจกล่าวได้ว่าศิลปะมถุรา ซึ่งสร้างพระพุทธรูปสมัยแรก ๆ อาจเป็นสกุลช่างที่สร้างศิลปะเนื่องในพุทธศาสนานิกายสรวาสติวาท และ/หรือมหาสังฆิกะ ซึ่งเจริญควบคู่กัน การศึกษาจารึกแสดงให้เห็นว่าพระพุทธรูปชิ้นแรก ๆ (ซึ่งยังคงเรียกว่า พระโพธิสัตว์) รวมถึงรูปเคารพพระโพธิสัตว์ ถูกสร้างขึ้นโดย ช่างมถุรา และส่งไปยังเมืองต่าง ๆ ซึ่งอาจเพื่อต้องการเผยแพร่พุทธศาสนานิกายใหม่ (นั่นคือ นิกายสรวาสติวาท ซึ่งกำลังเจริญอยู่ในขณะนั้น และได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้ากนิษกะ)

รูปเคารพเมตไตรยะในสกุลช่างคันธาระ มีจำนวนมากและสวยงามกว่ามถุรา เมตไตรยะมักจะปรากฏเดี่ยวหรือในลักษณะรูปเคารพ 3 องค์ (Triad) ร่วมกับพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร หรือในกลุ่มรูปเคารพ 5 องค์ (โดยมี พระอินทร์, พระพรหม หรือสาวก สององค์ เพิ่มเข้ามา) นอกจากนี้ยังปรากฏรูปเคารพพระศรีอาริย์ในฐานะพระพุทธรูปเจ้าในอนาคต ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตโดยปรากฏร่วมกับสาวก พระเมตไตรยะในศิลปะคันธาระ มักปรากฏพระองค์เป็นเจ้าชายทรงเครื่องประดับมากมาย นอกจากนี้ยังทรงสายธูรา (Upavita) ซึ่งประดับด้วยเครื่องรางหลายชิ้น สร้อยคอของพระองค์มีลักษณะเด่นบางครั้งประดับด้วยลวดลายหัวสัตว์ ส่วนหมอน้ำ เป็นสัญลักษณ์ที่ปรากฏเสมอกับรูปเคารพเมตไตรยะในสมัยนี้ ในสมัยกุษาณะ เมตไตรยะยังไม่ปรากฏสัญลักษณ์รูปสถูปบนมวยผม

ศิลปะคุปตะและหลังคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ 9 - 12) ในสมัยนี้อิทธิพลมหานาเด่นชัดมาก รูปเคารพพระเมตไตรยะ ปรากฏสัญลักษณ์ สถูปและดอกนาคเกสร เป็นครั้งแรก แต่รูปเคารพเทพองค์อื่น ๆ ก็ปรากฏรูปสถูปเช่นกัน (เช่น ดารา) ในทำนองเดียวกัน รูปเคารพ

ของเทพที่ปรากฏสัญลักษณ์อื่น ๆ เช่น รูปเคารพที่มีพระชนานิพุทธรอกโฆภะ (ปางมารวิชัย) อยู่บนมวยผม ก็ถูกตีความว่าเป็นเมตไตรยะด้วย

ในสมัยนี้ เราจะพบรูปเคารพเมตไตรยะในถ้ำแถบรัฐมหาราษฏรในฐานะเทพชั้นรอง ซึ่งพระองค์มักจะปรากฏร่วมกับพระโพธิสัตว์องค์อื่น ๆ กลุ่มเทพสามองค์ก็จะเป็นที่นิยมมาก ในสมัยนี้ พระองค์จะถือจามร (แฉ่) หรือดอกบัวในมือใดมือหนึ่ง นอกจากนี้พระองค์ยังปรากฏในรูปของ อัษฎมหาโพธิสัตว์ (Aṣṭamahabodhisatva) หรือกลุ่มพระโพธิสัตว์ 8 องค์ ซึ่งพระโพธิสัตว์กลุ่มนี้สัมพันธ์กับพัฒนาการของลัทธิโยคาจารย์ (วัชรยาน) อย่างไรก็ตาม ในสมัยคุปตะและหลังคุปตะ เราไม่พบรูปเคารพลอยตัวของเมตไตรยะมากนัก อาจเนื่องจากว่า ลักษณะทางประติมานวิทยาของไมตรียะในช่วงนี้ยังไม่แน่นอน คือมีการเปลี่ยนแปลงของลัทธิศาสนา (มหายานมีอิทธิพลมาก) เริ่มมีการจัดสฤตให้กับเทพต่างๆ จึงยังไม่สามารถกำหนดลักษณะที่แน่นอนให้กับเมตไตรยะได้ ดังนั้นหากเราไม่พบรูปสลูประดับบนมวยผม เราก็ไม่อาจแน่ใจได้ว่าหมายถึงเมตไตรยะ เนื่องจากหมอน้ำที่เมตไตรยะเคยถือในสมัยที่ผ่านมา เมื่อถึงสมัยนี้ได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรด้วย บทบาทของเมตไตรยะในสมัยคุปตะ-หลังคุปตะจะลดลง โดยที่พระองค์จะปรากฏในฐานะทวารบาลด้วย

ศิลปะปาละ - เสนะ (พุทธศตวรรษที่ 14 - 18) ในระยะเวลานี้ แม้ว่าพุทธศาสนามหายานลัทธิตันตระ ได้กลายมาเป็นที่นิยมมาก แต่บทบาทของเมตไตรยะคือ การเป็นโพธิสัตว์และอนาคตพุทธ ก็เด่นชัด จารึกในสมัยนี้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนถึงความเชื่อที่ว่า พระองค์จะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เมตไตรยะในบทบาทนี้จะปรากฏร่วมกับอดีตพุทธในฐานะพระโพธิสัตว์ พระองค์จะปรากฏอยู่ในกลุ่มของรูปเคารพ 3 องค์ รูปแบบหนึ่งที่น่าสนใจได้แก่รูปเคารพที่มีชื่อว่า วัชรานะ ซึ่งพระโพธิสัตว์เมตไตรยะและอวโลกิเตศวรจะอยู่ข้างพระพุทธรูปเจ้าซึ่งประทับนั่ง แสดงปางมารวิชัย ในสมัยนี้เราได้พบประติมากรรมลอยตัวของเมตไตรยะจำนวนมาก ส่วนใหญ่ประทับนั่งในท่าลีลาสนะ, มหาราชลีลา หรือประทับนั่งห้อยพระบาท (แบบยุโรป) พระองค์จะทำปางประทานอภัย, ประทานพร หรือปางธรรมจักร ทรงเครื่องประดับมาก และจะปรากฏสัญลักษณ์รูปสลูประดับบนมวยผมเสมอ นอกจากนี้ที่ข้างองค์เมตไตรยะมักปรากฏภาพหมอน้ำวางอยู่บนดอกนาค-เกสร ซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างกันไป บางครั้งพระองค์จะถืออักษมาลาด้วย ในสมัยนี้วงล้อหรือธรรมจักร ปรากฏเป็นสัญลักษณ์ของเมตไตรยะเป็นครั้งแรก

สกุลช่างทางใต้ (พุทธศตวรรษที่ 13 - 18) แหล่งโบราณคดีที่สำคัญคืออมราวดี, นาคารชุนโกณฑะ, กาญจิปุรัมและนาคปฏินัม ประติมากรรมลอยตัวของเมตไตรยะส่วนใหญ่อยู่ในท่ายืน มี 2 กร และ 4 กร ในปางที่มี 2 กร กรขวาจะทำปางประทานอภัยหรือประทานพร กรซ้ายถือดอกนาคเกสร ในปางที่มี 4 กร, 2 กรบนจะทำปางประทานอภัยและประทานพร 2 กรล่างถือดอกนาคเกสรและสร้อยประคำ เมื่อประทับนั่ง (ซึ่งพบไม่บ่อยนัก) พระองค์จะทำปางประทานอภัย ด้วยกรขวา และถือดอกไม้ในกรซ้าย พระองค์มักแต่งองค์แบบพระโพธิสัตว์ สวมเครื่องประดับมาก ทรงมงกุฎที่ประดับตกแต่งอย่างงดงาม และมีสกุลประดับอยู่ด้านหลัง พระองค์จะทรงสายรุ้ง (ยชโยปวิต หรืออุปวิต หลายเส้น (2-3 เส้น) จะเห็นได้ว่าเมตไตรยะในสกุลช่างภาคใต้ มีสัญลักษณ์ที่พบเสมอ คือดอกนาคเกสรและสร้อยประคำ ส่วนหมอนั้นจะพบน้อย

เมตไตรยะในเอเชียกลาง ภูมิศาสตร์เอเชียกลางประกอบไปด้วยภูเขาสูงและที่ราบ 2 แห่ง คือที่ราบตุลฟาน (Turfan) ทางตะวันออก และที่ราบทาริม (Tarim) ทางตะวันตก แบ่งออกได้เป็นหลายพื้นที่ คือ บามิยัน (Bamiyan) ในอัฟกานิสถาน, โขตาน (Khotan), กุฉา (Kucha) และ ตูลฟาน (Turfan) เส้นทางสายไหมทั้งทางเหนือและทางใต้ ที่ผ่านดินแดนแถบนี้ เป็นเส้นทางผ่านของสินค้าและวัฒนธรรมจากอินเดียไปจีน และในทางกลับกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักแสวงบุญชาวจีน ได้ใช้เส้นทางนี้ในการเดินทางไปอินเดีย เพื่อแสวงหาคัมภีร์ในพุทธศาสนา หลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าความเชื่อเกี่ยวกับเมตไตรยะ เป็นที่แพร่หลายในเอเชียกลางมานานแล้ว ตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6 - 7 จนกระทั่งถึงพุทธศตวรรษที่ 15 ความเชื่อนี้ซึ่งมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแถบแคว้นคันธาระ มีความสำคัญมาก ดังที่เราได้พบหลักฐานทางเอกสารตามที่ได้กล่าวไปแล้ว ส่วนใหญ่เป็นคัมภีร์ในนิกายสรวาสติวาท ในด้านรูปเคารพได้พบภาพเขียนเมตไตรยะในฐานะโพธิสัตว์ตามถ้ำต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่บามิยัน ซึ่งภาพเขียนที่เก่าที่สุดมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 7 อารมณ์และเครื่องประดับของเมตไตรยะในเอเชียกลาง รวมถึงสัญลักษณ์ มีลักษณะแตกต่างไปจากในอินเดีย แต่ถ้าเราใช้การศึกษาเปรียบเทียบ เราจะทราบว่าภาพนั้นน่าจะหมายถึงเมตไตรยะ เช่น ภาพที่พระองค์ปรากฏร่วมกับพระพุทธเจ้า (เป็นภาพมณฑล ซึ่งมีโพธิสัตว์องค์หนึ่งนั่งอยู่ตรงกลางระหว่างพระพุทธเจ้าหลายองค์ เราจะทราบได้ว่าพระองค์คือพระโพธิสัตว์เมตไตรยะในฐานะ

พระพุทธรเจ้าในอนาคต ที่ปรากฏอยู่ท่ามกลางอดีตพุทธ) นอกจากนี้ เรายังรู้จักพระองค์ที่ได้ดีจากหม้อน้ำที่ทรงถืออยู่ หรือการที่พระองค์ทำปางวิตรรกะ หรือปางธรรมจักร เป็นต้น

ศรีลังกา ที่เรารู้จักกันดีว่าเป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาเถรวาท แต่เราก็ได้พบร่องรอยของพุทธศาสนายานที่มีอายุเก่าแก่ถึงพุทธศตวรรษที่ 9 ได้แก่หลักฐานจากประติมากรรมรูปเคารพพระโพธิสัตว์ และคัมภีร์ที่เกี่ยวกับลักษณะรูปเคารพในพุทธศาสนา จากหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารแสดงให้เห็นว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียในศรีลังกา ปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่ต้น พระศรีอารียมีความสัมพันธ์อย่างชัดเจนกับแนวคิดจักรวาล “ผู้หมุนวงล้อ” อันหมายถึง พระมหากษัตริย์ กษัตริย์ลังกาแทบทุกพระองค์แสดงความประสงค์ที่จะกลับมาเกิดอีกครั้งหนึ่งเพื่อพบกับพระศรีอารีย หรือบางพระองค์ปรารถนาที่จะเกิดเป็นพระศรีอารีย เพื่อที่จะทำให้ไพร่ฟ้าของพระองค์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สิ่งนี้เป็นแนวคิดดั้งเดิมที่ เราพบในคัมภีร์จักรกัปปัตตสูตร อันเป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดความสับสน ระหว่างรูปเคารพของพระศรีอารียและของกษัตริย์ลังกา ประติมากรรมที่ทรงเครื่องกษัตริย์ พร้อมด้วยเครื่องประดับจำนวนมาก อาจหมายถึงกษัตริย์หรือพระโพธิสัตว์เมตไตรยะ ประติมากรรมดังกล่าวมักอยู่ในกลุ่มประติมากรรมกลุ่ม 3 องค์ (พระพุทธรเจ้า, พระโพธิสัตว์เมตไตรยะ และอวโลกิเตศวร) , กลุ่มรูปเคารพ 5 , 7 หรือ 9 องค์ (อันเป็นตัวเลขที่แสดงถึงจำนวนพระพุทธรเจ้า)

ในศรีลังกา เราได้พบรูปเคารพพระศรีอารียเมตไตรยะ ในฐานะโพธิสัตว์มหาญาณด้วยพระองค์จะมีสัญลักษณ์รูปสถูปอยู่บนมวยผม และถือดอกนาคเกสร เช่นกลุ่มพระโพธิสัตว์ที่บุดูเวกัล (Buduruvegala) ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ 14 หรือ 15 มีความน่าสนใจเนื่องจากองค์ประกอบของกลุ่มมีลักษณะเฉพาะ โดยประกอบด้วย กลุ่มเทพ 3 องค์ 2 กลุ่ม อยู่สองข้างองค์พระพุทธรเจ้า กลุ่มที่หนึ่งประกอบด้วยพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร , สุทนต์กุมาร และตารา กลุ่มที่ 2 ประกอบด้วย พระโพธิสัตว์เมตไตรยะ , อวโลกิเตศวร และวัชรปาณี ในช่วงต่อมา ลักษณะประติมานวิทยาของพระศรีอารียในลังกาจะเปลี่ยนไป อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงลัทธิศาสนาเป็นเถรวาท บางครั้งสัญลักษณ์รูปสถูปบนมวยผมอาจถูกเปลี่ยนเป็นรูปดอกนาคเกสร ซึ่งได้กลายเป็นลักษณะเฉพาะของเมตไตรยะสิงหล

เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จดหมายเหตุของบาทหลวงจีนในพุทธศตวรรษที่ 12 ได้กล่าวถึงรัฐต่าง ๆ รวมถึงลัทธิศาสนาที่ปฏิบัติอยู่ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ใน

ขณะนั้น ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นนิยายสรวาสติวาท ยกเว้น มลายู จากหลักฐานทางโบราณคดี เราจะเห็นได้ว่าความเชื่อเกี่ยวกับพระเมตไตรยะปรากฏมาแล้วตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 10-16

พม่า รูปเคารพเมตไตรยะแพร่หลายตั้งแต่สมัยพยู (พุทธศตวรรษที่ 10 - 14) ซึ่งขณะนั้นพระพุทธศาสนาเถรวาทที่ใช้ภาษาบาลีและสันสกฤตเจริญควบคู่กันอยู่ รูปเคารพเมตไตรยะในช่วงนี้มักมีขนาดเล็ก และมักปรากฏพระองค์ในรูปของพระโพธิสัตว์ประทับนั่งท่ามหาราชลิลลา ทรงเครื่องแบบพระโพธิสัตว์ รวมถึงสายธูรา ซึ่งมีความยาวลงมาถึงพระบาท มีเพียงประติมากรรมบางชิ้นเท่านั้น ที่มีรูปสลูอยู่บนมวยผม แต่เราจะทราบได้ว่าเป็นรูปเคารพพระเมตไตรยะ เนื่องจากมีจารึกบอกไว้ ราวพุทธศตวรรษที่ 15 ลักษณะของเมตไตรยะจะเปลี่ยนไป โดยจะมีลักษณะของโพธิสัตว์มหายานมากขึ้น อันเนื่องมาจากอิทธิพลศิลปะปะละจากอินเดียภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในพม่าเราจะพบว่าเมตไตรยะจะปรากฏในฐานะอนาคตพุทธเจ้าเช่นกัน โดยจะปรากฏร่วมกับอดีตพุทธ หรือปรากฏร่วมกับพระพุทธเจ้า (โคตมพุทธ) เพียง 2 องค์ หรือในกลุ่มพระพุทธเจ้า 5 พระองค์ ทางด้านจารึกเราก็จะพบจารึกที่กล่าวถึงเมตไตรยะในฐานะพระพุทธเจ้าในอนาคตซึ่งทุกคนต้องการที่จะพบส่วนในฐานะโพธิสัตว์ เราจะพบเมตไตรยะในกลุ่มประติมากรรม 3 องค์ ร่วมกับพระพุทธเจ้า และพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพระพิมพ์ หรือบางครั้งจะพบพระองค์ปรากฏร่วมกับพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประกอบเป็นส่วนหนึ่งของพระพุทธรูป 8 ปาง นอกจากนี้เรายังได้พบว่า บทบาทของเมตไตรยะในพม่า ปรากฏเป็นทวารบาลด้วย ซึ่งลักษณะนี้จะไม่พบในประเทศอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากดินแดนที่ได้อิทธิพลศิลปะพม่า

เขมร รูปเคารพพระศรีอารียะในเขมร ปรากฏตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร (Pre-Angkorien) แต่ก็ยังได้รับความนิยมน้อยกว่าพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร มีจารึกเขมรจำนวนมากที่กล่าวถึงชื่อของพระศรีอารียะ ซึ่งก็มักจะอยู่คู่กับอวโลกิเตศวร ในสมัยเมืองพระนคร รูปเคารพพระศรีอารียะ จะปรากฏในรูปของพระโพธิสัตว์มหายานลัทธิตันตระ หนึ่งในจำนวนนั้นที่น่าสนใจคือ พระศรีอารียะจากวัดอัมปิลตีก 8 กร รูปเคารพพระศรีอารียะจะมีสัญลักษณ์รูปสลูอยู่บนมวยผมเสมอ แต่สัญลักษณ์อื่น ๆ ที่พระองค์ถือมักจะสูญหายไปหมด

อินโดนีเซีย เป็นดินแดนที่พุทธศาสนายานรุ่งเรืองมาตั้งแต่อดีต นอกจากนี้
 อัจฉริยะยังได้บันทึกว่าราวพุทธศตวรรษที่ 12 พุทธศาสนาเถรวาทแพร่หลายไปทั่ว
 จากหลักฐานทางโบราณคดีในดินแดนดังกล่าวแสดงให้เห็นว่า เมตไตรยะปรากฏอยู่ในฐานะ
 เป็นพระโพธิสัตว์ชั้นรอง และรูปเคารพของพระองค์ก็ปรากฏน้อยกว่ารูปเคารพของ
 พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร รูปเคารพเมตไตรยะจะทรงผ้ายาวพร้อมเครื่องประดับจำนวนมาก
 สถูปจะปรากฏอยู่เสมอบนมวยผม พระองค์มี 2 กร กรขวาทำปางประทานพร ขณะที่
 กรซ้ายถือดอกไม้อ้อหรือหนังสือ ซึ่งหนังสือนี้ไม่ปรากฏที่อื่นนอกจากในศิลปอินโดนีเซีย
 (รูปเคารพชิ้นนี้ นักวิชาการบางท่านตีความว่าเป็น พระโพธิสัตว์มัญชุศรี ผู้เป็นเทพแห่ง
 สติปัญญา) แต่เราอาจตีความได้ว่า หนังสือนั้นอาจเป็นกัมภีร์โยคะ หรือกัมภีร์ตันตระ
 เนื่องจากในอินโดนีเซียในช่วงระยะเวลาดังกล่าว ลัทธิตันตระเป็นที่แพร่หลายมาก และลัทธิ
 ตันตระถือว่าเมตไตรยะเป็นเจ้าของลัทธินี้ ภาพสลักนูนต่ำที่บุโรพุทโธ ก็ปรากฏภาพของ
 เมตไตรยะถือกัมภีร์ตันตระด้วย เนื่องจากซึ่งภาพสลักพระโพธิสัตว์เมตไตรยะที่บุโรพุทโธ
 จะทรงเครื่องทรงกษัตริย์ สวมมงกุฎที่ประดับด้วยภาพสลักจำลอง บางครั้งพระองค์จะถือดอก
 นาคเกสร และดาราโยคะ หรือตันตระ

ประเทศไทย ความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียะในประเทศไทย อาจแบ่งออกได้เป็น
 2 ช่วง คือ

1. สมัยก่อนไทย (พุทธศตวรรษที่ 11 – พุทธศตวรรษที่ 19 โดยประมาณ) ในช่วงนี้
 คติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียะปรากฏทั้งในภาคกลาง ภาคตะวันออก และ ภาคใต้
 ของประเทศไทย

ในภาคกลางซึ่งวัฒนธรรมทวารวดีแพร่หลาย เราไม่พบรูปเคารพที่กล่าวได้อย่าง
 แน่ชัดว่าหมายถึงพระศรีอารียะเมตไตรยะ แต่หลักฐานชิ้นหนึ่งที่น่าสนใจคือ จารึกจาก
 เมืองโบราณอู่ทองที่ระบุชื่อ “เมตไตรยะ” จารึกนี้กำหนดอายุได้ราวพุทธศตวรรษที่ 11-12
 นอกจากนี้ภาพพระพุทธรูปที่ขนาบด้วยพระโพธิสัตว์ 2 องค์ ก็อาจตีความได้ว่า พระโพธิสัตว์
 2 องค์นั้นน่าจะหมายถึง อวโลกิเตศวร และเมตไตรยะ อันเป็นพุทธเทพกลุ่ม 3 องค์ที่เป็น
 ที่นิยมอยู่ในอินเดีย และดินแดนที่ได้รับอิทธิพลอินเดียในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นั้น หลักฐานเกี่ยวกับพระศรีอารียะที่มีอายุเก่าสุดมี
 อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12 ที่น่าสนใจที่สุดคือ ประติมากรรมในกลุ่มประโคนชัย ซึ่งอาจเป็น
 ส่วนหนึ่งของอาณาจักรศรีจนาศะ ในดินแดนแถบนี้แสดงให้เห็นถึงความแพร่หลายของ

คติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียะ เนื่องจากเราได้พบรูปเคารพพระศรีอารียเมตไตรยะจำนวนมาก เมื่อเทียบกับดินแดนอื่นในระยะเวลาเดียวกัน นอกจากนี้ ที่เมืองศรีเทพ ดินแดนที่อยู่ระหว่างภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ก็ได้พบรูปเคารพพระศรีอารียะทั้งที่เป็นประติมากรรมลอยตัวและประติมากรรมนูนสูงในถ้ำเขาอมอรัตน์ กำหนดอายุอยู่ในระยะเวลาใกล้เคียงกับประติมากรรมกลุ่มประโคนชัย รวมทั้งมีลักษณะทางศิลปะร่วมกัน คือศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร (จากลักษณะของคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียะที่ปรากฏในดินแดนแถบนี้ อาจชี้ให้เราเห็นถึงขอบเขตคร่าวๆ ของอาณาจักรศรีจนาสะซึ่งนักวิชาการบางท่านเคยเสนอไว้) ลักษณะรูปเคารพพระศรีอารียะในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมักมี 2-4 กร และมีรูปสลักประดับบนมวยผมเสมอ ส่วนสัญลักษณ์ที่ถือในพระหัตถ์นั้น มักจะสูญหายไปเนื่องจากแต่เดิมสิ่งของเหล่านี้เป็นของที่นำมาสวมและถอดออกได้ (อาจเพื่อวัตถุประสงค์ในการเปลี่ยนรูปแบบของสัญลักษณ์ไปตามบทบาทหรือหน้าที่ของพุทธเทพ ดังที่จดหมายเหตุจีน ระบุว่า ในอินเดียนั้น เครื่องทรงของพระพุทธรูปทรงเครื่องก็สามารถใส่หรือถอดออกได้ ตามวัตถุประสงค์ของผู้บูชา (ทั้งหินยานและมหายาน ซึ่งในขณะนั้น บูชาพระพุทธรูปหรือใช้ ศาสนสถานร่วมกัน)

ทางภาคใต้ของประเทศไทยซึ่งมีอิทธิพลศรีวิชัยนั้น พุทธศาสนามหายานเฟื่องฟู พระศรีอารียเมตไตรยะ มักปรากฏในฐานะเทพชั้นรอง เช่น ในรูปแบบของอัยยมหาโพธิสัตว์ที่ปรากฏในพระพิมพ์ ส่วนประติมากรรมลอยตัวที่แสดงลักษณะประติมานวิทยาของพระศรีอารียะที่แน่ชัดพบเพียงองค์เดียว ที่บ้านลานควาย อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี

2. สมัยไทย (ตั้งแต่สมัยสุโขทัยลงมา) คติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียะยังคงสืบเนื่องต่อมา แต่ลักษณะทางประติมานวิทยาแบบเดิมเปลี่ยนไปอย่างสิ้นเชิง เราแทบไม่พบรูปเคารพที่มีลักษณะของพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยะที่มีสลักบนมวยผม บางทีแนวคิดเกี่ยวกับพระศรีอารียะอาจเปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากเราทราบแล้วว่า ตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ไทยได้รับพุทธศาสนาหลักลังกาวงศ์มาจากลังกา สิ่งนี้อาจทำให้รูปแบบของพระศรีอารียะเปลี่ยนแปลงไป นั่นคือ เราได้พบหลักฐานทางเอกสารที่กล่าวถึงพระศรีอารียะจำนวนมาก แต่เรากลับพบรูปเคารพของพระองค์ในรูปแบบเดิมน้อยมาก แต่มีข้อที่น่าสังเกตประการหนึ่งคือ ในสมัยไทยนี้ นิยมสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่องมาก สิ่งนี้ทำให้ข้อสันนิษฐานที่ว่า คติการสร้างพระพุทธรูปทรงเครื่อง ส่วนหนึ่งมีกำเนิดมาจากคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารียะ มีน้ำหนักมากขึ้น

มีความเป็นไปได้อย่างมากว่า ส่วนหนึ่งของพระพุทธรูปทรงเครื่องในสมัยไทยนั้น น่าจะสร้างขึ้นตามคติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมัยอยุธยา ซึ่งคติความเชื่อเกี่ยวกับผู้มีบุญ และพระศรีอารีย์หรือผู้ที่จะมาโปรด เป็นที่นิยมมาก อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าลักษณะรูปเคารพของพระศรีอารีย์จะมีวิวัฒนาการหรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร คติความเชื่อเกี่ยวกับพระศรีอารีย์ก็ยังคงอยู่อย่างแน่นแฟ้นกับสังคมไทย トラบจนทุกวันนี้

ภาพประกอบ

ภาพที่ 1 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะจากอหิจัตตรา (Ahicchattra) ศิลปะสมัยมูรธา มีจารึกภาษาสันสกฤตกล่าวว่า “รูปเมตไตรยะนี้ สร้างขึ้นเพื่อความเป็นอยู่ที่ดีของสัตว์โลก” กำหนดอายุในพุทธศตวรรษที่ 7

ภาพที่ 2 รูปเคารพพระโพธิสัตว์เมตไตรยะ สมัยคันธาระ พุทธศตวรรษที่ 8

ภาพที่ 3 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะจากกลุ่มรูปเคารพ 3 องค์ วัชรานะ-พุทธ-ภิกษุญารกะ,
เมืองวิษณุปุระ สมัยปาละ พุทธศตวรรษที่ 15

ภาพที่ 4 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะ ศิลปะปาละ อายุราวพุทธศตวรรษที่ 17

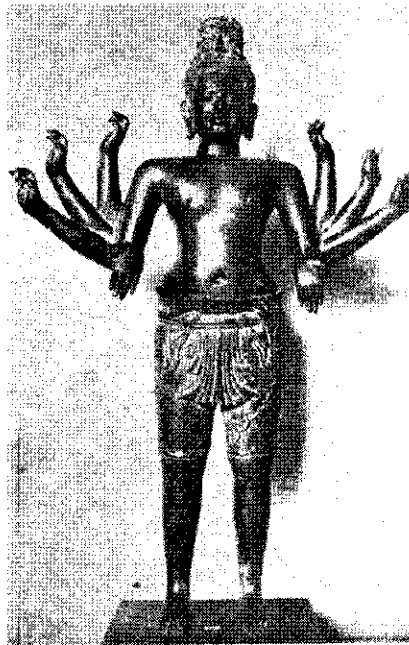
ภาพที่ 5 รูปเคารพพระโพธิสัตว์เมตไตรย ศิลปะอินเดียนใต้ สมัยปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 13-14

ภาพที่ 6 พระโพธิสัตว์เมตไตรย ศิลปะลังกา พุทธศตวรรษที่ 12-13

ภาพที่ 7 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะศิลปะพยู พบที่เมืองพุกาม อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14

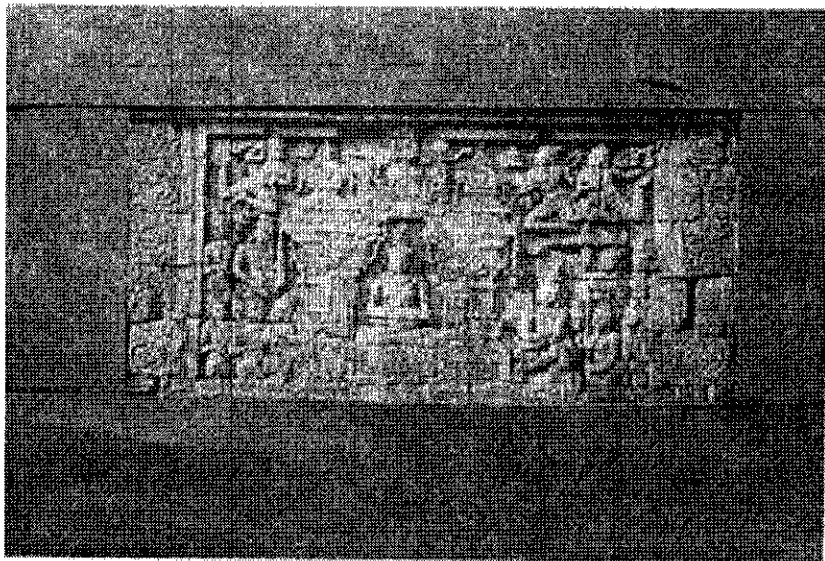
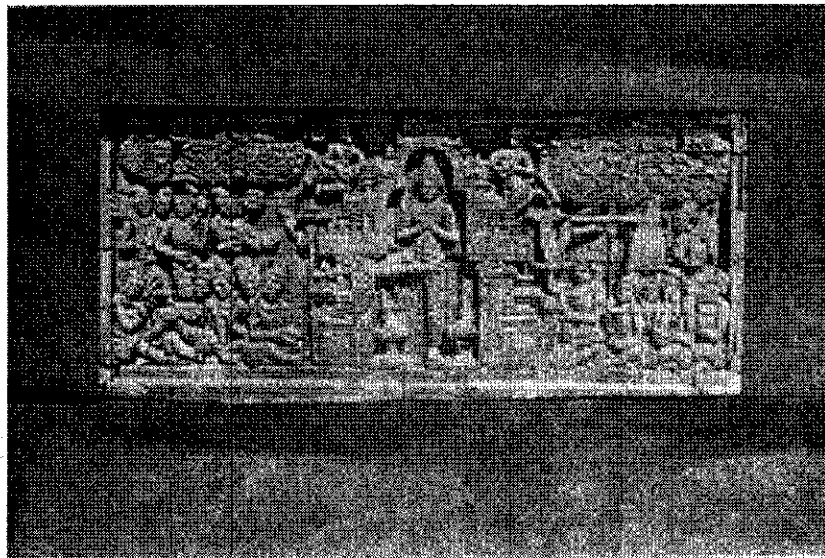
ภาพที่ 8 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะจากวัดอัมปิลตีก ศิลปะสมัยพระโค
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 15

ภาพที่ 9 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะประทับนั่ง จากปาเล็มบัง สมัยราชวงศ์ไศเลนทร์

ภาพที่ 10 พระโพธิสัตว์เมตไตรยะถือคัมภีร์คันถระ ? อายุราวพุทธศตวรรษที่ 12-14

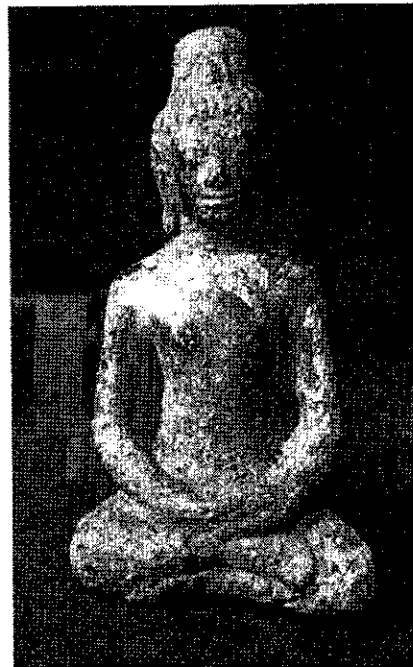

ภาพที่ 11 (บน) ภาพสลักนูนต่ำที่บุโรพุทโธ แสดงภาพพระโพธิสัตว์เมตไตรยะสอนโยคะแก่
สุธนกุมาร

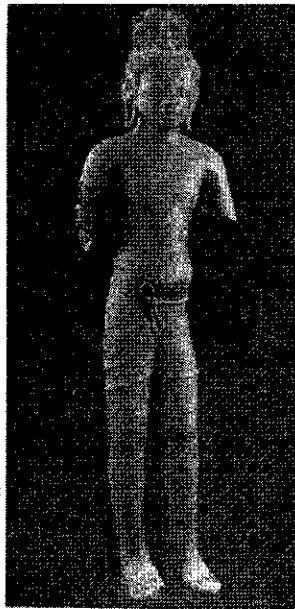
ภาพที่ 12 (ล่าง) ภาพพระโพธิสัตว์เมตไตรยะถือคัมภีร์โยคะ หรือตันตระ

ภาพที่ 13 เศียรพระโพธิสัตว์เมตไตรยะจากเขามอรัตน์ ศรีเทพ พุทธศตวรรษที่ 13-14

ภาพที่ 14 พระศรีอาริยเมตไตรยะ จากเขากงใน เมืองโบราณศรีเทพ

ภาพที่ 15 ประติมากรรมสำริดพระโพธิสัตว์เมตไตรยะ จากบ้านฝ้าย บุรีรัมย์ พุทธศตวรรษที่ 13

ภาพที่ 16 ประติมากรรมสำริดจากประโคนชัย ศิลปะแบบกำแพงพระ สมัยก่อนเมืองพระนคร
อายุราวพุทธศตวรรษที่ 13-14